

Роль бібліотеки університету у формуванні, підтримці та розвитку інституційного репозитарію

У статті висвітлюється значення для університетської спільноти інституційного репозитарію та роль бібліотеки у його формуванні, підтримці та розвитку. Наведено результати опитування, проведеного у книгозбірні Хмельницького національного університету з метою виявлення проблем і недоліків репозитарію, вказано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: відкритий доступ, інституційний репозитарій, університетська спільнота, наукова бібліотека, онлайн-опитування.

Найважливішим завданням бібліотек в сучасному світі є забезпечення вільного, відкритого та необмеженого доступу до інформації та збереження її джерел. У вітчизняній практиці архіви відкритого доступу (ВД) отримали назву інституційних репозитаріїв, мета яких – забезпечення місця і способу централізованого довгострокового зберігання і використання в електронному вигляді повних текстів документів. Сьогодні майже усі університетські бібліотеки підтримують репозитарії наукових публікацій працівників своїх установ. Зокрема, наукова бібліотека Хмельницького національного університету (далі Бібліотека) здійснює його технічну та адміністративну підтримку, просуваючи ідеологію відкритого доступу, забезпечуючи розвиток академічної науки і освіти на основі сучасних інформаційних технологій. Інституційний репозитарій підвищує престиж та рейтинг як університету, так і самої

бібліотеки, тож робота з удосконалення репозитарію, сприяння його інтеграції в Національний репозитарій академічних текстів є стратегічним напрямом діяльності книгозбірні.

Інституційний репозитарій в інформаційному просторі університету є централізованою електронною платформою для тривалого зберігання, накопичення та забезпечення надійного відкритого доступу до результатів наукових досліджень, що проводяться в установі. Репозитарій університету дозволяє зберігати цифрові копії наукових публікацій, дисертацій, наукових звітів, матеріалів конференцій та інших академічних документів. Бібліотека першою серед бібліотек Хмельниччини розпочала в 2011 році створення інституційного репозитарію університету (ElarKhNU) [2]. Повна назва ElarKhNU англійською мовою – Electronic Archive Khmelnytskyi National University. Основна мета інституційного репозитарію – сприяти зростанню популярності університету через представлення його наукової продукції у глобальній мережі; збільшити цитованість наукових публікацій вчених, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів чи працівників будь-якого структурного підрозділу університету шляхом забезпечення постійного вільного та безкоштовного доступу до них через мережу Інтернет; створити надійну і доступну систему обліку, накопичення, систематизації та зберігання в електронному вигляді повних текстів творів. Адреса репозитарію в Інтернеті: <http://elar.khmnu.edu.ua>

Станом на 01.07.2023 року фонд репозитарію університету містить 13 124 документи, зокрема: дисертації та автореферати – 95, кваліфікаційні роботи здобувачів вищої освіти – 1921, наукові журнали та збірники ХНУ – 4563, патенти та свідоцтва – 94, фонд зібрань наукової бібліотеки містить наразі 215 документів.

Варто зазначити, що відкритий доступ важливий як для науковців, так і для студентів. Для науковців – це не лише вільний доступ до останніх досліджень у будь-якій галузі та

можливість спілкування в міжнародному науковому співтоваристві, але й підтвердження авторства, регулювання використання власних творів та активне їх поширення, а отже більше цитувань та науковий авторитет. Відомо, що дослідницькі статті, архівовані науковцями у відкритому доступі, цитують набагато частіше, ніж статті з традиційних журналів. А індекс цитування на сьогоднішній день є найоб'єктивнішим показником успішності професійної діяльності науковців. Отже, відкритий доступ робить дослідження набагато впливовішими, допомагає збільшити інвестиції в науку та уникнути втрати часу і ресурсів на їх дублювання. Для студентів відкритий доступ – ще одна можливість отримання якісної освіти, адже це безкоштовний, швидкий, постійний, повнотекстовий доступ у режимі реального часу до наукових та навчальних матеріалів, що реалізовується у глобальній інформаційній мережі, здійснюваний переважно до рецензованих науково-дослідних журналів.

У березні-травні 2023 року у книгозбірні університету було проведено онлайн-опитування щодо можливостей розвитку репозитарію в межах реалізації політики відкритої науки в університеті. Основним дослідницьким документом слугувала онлайн-анкета «Інституційний репозитарій в інформаційному просторі університету», питання якої обговорено та затверджено на засіданні методичної ради бібліотеки (див. додаток 1). В опитуванні взяло участь 40 респондентів, зокрема викладачі університету (37) та співробітники (3). Анкета містила 11 запитань із запропонованими варіантами відповідей.

У контексті дослідження бібліотечні фахівці поцікавилися думкою респондентів щодо того, як часто вони користуються інституційним репозитарієм; з якою метою звертаються до нього; надають перевагу самоархівуванню чи передачі документа до бібліотеки; чи розміщують респонденти свої роботи в інших інституційних репозитаріях. Окремі

питання стосувалися проблем, що виникають при розміщенні матеріалів, пропозицій респондентів щодо покращення інституційного репозитарію та ін.

Опитування показало, що 42,5% опитаних у середньому користується репозитарієм 1 раз на місяць (Рис.1).

1. Як часто Ви користуєтесь інституційним репозитарієм?

40 відповідей

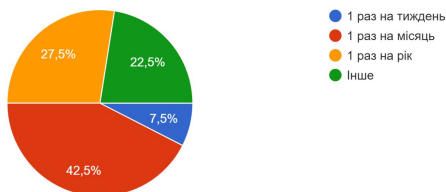

Рис.1

Респонденти звертаються до репозитарію з метою розміщення наукових праць (82,5%), для пошуку інформації (70%); 2,5% - для розміщення кваліфікаційних робіт (дипломних проектів) (Рис. 2).

2. З якою метою Ви звертаєтесь до репозитарію?

40 відповідей

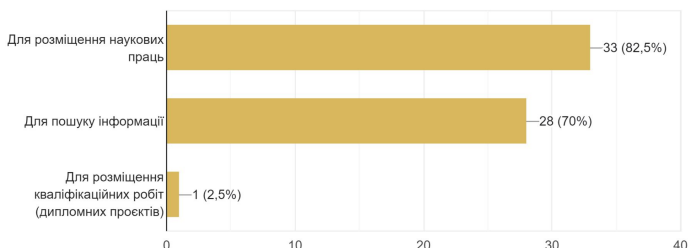

Рис.2

При розміщенні творів 50% респондентів надають перевагу передачі документа до наукової бібліотеки університету, 50% самостійно розміщують свої твори в репозитарії (Рис.3).

3. При розміщенні наукових творів Ви надаєте перевагу
40 відповідей

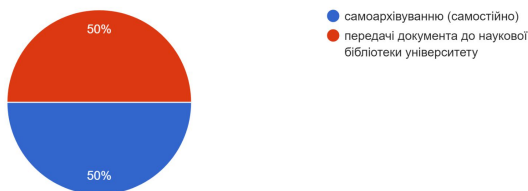

Рис.3

На питання «Що необхідно покращити в репозитарії університету?» 45,9% вказали на структуру репозитарію, 43,2% - на змістовне наповнення, а також на те, що частина наукових праць з репозитарію неактивна у Google Scholar (2,7%). Повністю влаштовує репозитарій у такому вигляді, як є 2,7% респондентів (Рис. 4). Серед пропозицій респондентів щодо покращення репозитарію - можливість не тільки розміщувати твори, а й самостійно видаляти їх та замінювати у разі виявлення помилки у розміщеному файлі (2,7%).

Рис.4

Потрібно зауважити, що робота Бібліотеки спрямована на розвиток репозитарію як ресурсу відкритого доступу, який впливає на імідж університету та підвищує його рейтинг. Тому триває робота як з редагування тематичного рубрикатора та налагодження системи розміщення кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти у репозитарії, так і його змістовного наповнення (науковість, різноманітність та оригінальність матеріалів, охоплення різних галузей знань, наявність публікацій англійською мовою тощо) [1].

П'яте питання стосувалося функцій репозитарію. Респондентам було запропоновано розташувати функції репозитарію за рівнем значимості. Відповіді розподілилися таким чином: на перше місце більшість опитаних поставили функцію зберігання наукових публікацій, на друге – функцію формування науково-дослідницької компетентності магістрів, на третє – інструмент підвищення цитованості, на четверте – інструмент підтримання академічної доброчесності, на п'ятому місці опинилася функція підвищення видимості вишу в загальному науковому інформаційному просторі (Рис.5).

5. Розташуйте функції репозитарію за рівнем значимості (1 – найнижчий рівень, а 5 – найвищий).

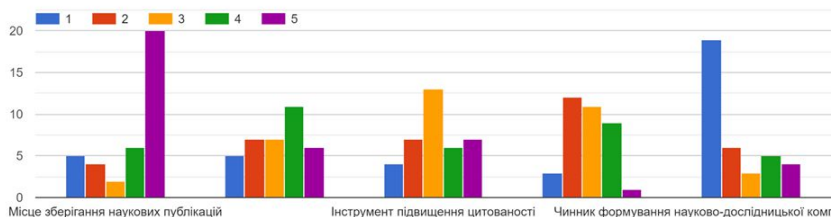

Рис. 5

Також була цікавою думка респондентів щодо найбільш ефективних форм популяризації репозитарію університету, які потрібно було оцінити за шкалою від 1 до 5, де 5 – найвища оцінка. Думки щодо цього питання розділилися – загалом респонденти вказують на важливість усіх форм популяризації репозитарію, проте найвищу оцінку отримали інформаційні заходи для студентів, аспірантів та викладачів, найнижчу – розсилка електронною поштою (Рис. 6).

6. Які форми популяризації репозитарію університету є найбільш ефективними (оцініть їх за шкалою від 1 до 5, де 5 – найвища оцінка)?

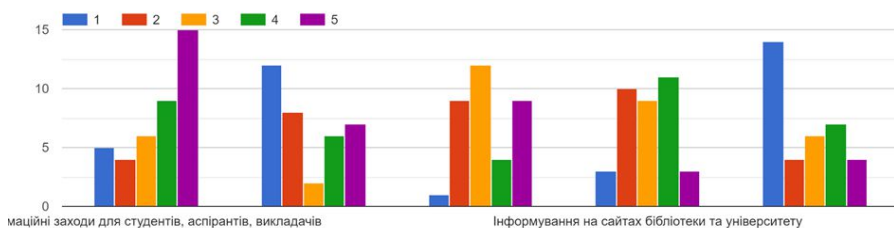

Рис. 6

Опитування також показало, що 30,8% викладачів розміщують свої роботи в інших інституційних репозитаріях (Рис.7). Більшість опитаних (76,9 %) зауважили, що кваліфікаційні роботи в репозитарій кафедри передає на електронну адресу Бібліотеки, 35,9 % - кафедра розміщує самостійно (Рис.9); 74,4% респондентів вказали на те, що на кафедрах є відповідальні за передачу кваліфікаційних робіт у репозитарій університету (Рис.8).

7. Ви розміщуєте свої роботи в інших інституційних репозитаріях?
39 відповідей

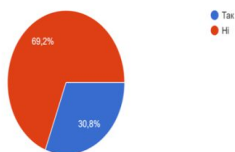

Рис.7

8. На Вашій кафедрі є відповідальний за передачу кваліфікаційних робіт у репозитарій університету?
39 відповідей

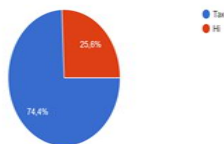

Рис.8

Слід зазначити, що з кожним днем збільшується кількість наукових працівників, що розміщують свої документи в архіві відкритого доступу, внаслідок чого університет отримує високу ступінь контролю над результатами досліджень своїх науковців. Разом із цим інституційний репозитарій слугує реальним показником визнання університету, його статусу та суспільного значення, демонструючи наукову, соціальну та економічну значимість дослідницьких робіт і відповідно стану проблем та перспектив розвитку.

9. Кваліфікаційні роботи для розміщення в репозитарій Ваша кафедра
39 відповідей

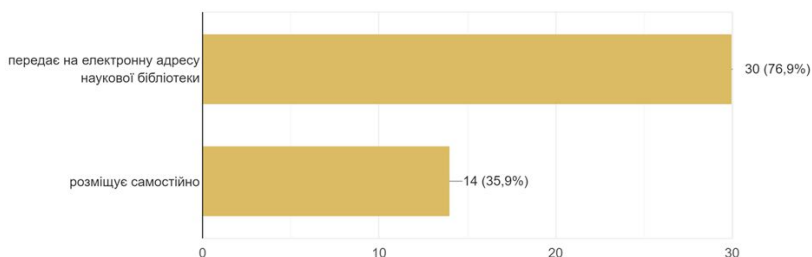

Рис.9

Тож науковці зацікавлені у самоархівуванні своїх наукових праць, оскільки це скорочує час від моменту розміщення публікацій до моменту їх цитування, що впливає на

рейтинг як самого науковця в академічному середовищі, так і зростанні рейтингу ЗВО. Але при розміщенні кваліфікаційних робіт студентів більшість респондентів користуються послугами Бібліотеки.

Стосовно проблем, що виникають під час самостійного розміщення матеріалів, респонденти називають такі: не завжди вдається розмістити матеріали з першого разу; частина робіт з репозитарію не проіндексована у Google Scholar; завантажені роботи іноді не фіксуються системою репозитарію. Потрібно вказати, що ці питання не залежать від адміністратора, а виникають через війну в Україні (зокрема через перебої з постачанням електроенергії). Разом із тим існують проблеми, що пов'язані з організованим поданням кваліфікаційних робіт у репозитарій, тож Бібліотека активно працює над цим, поліпшуючи процес розміщення кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти, зокрема, надаючи зворотну інформацію щодо розміщених у репозитарії робіт відповідно до актів кафедр про передачу, здійснюючи моніторинг повноти передачі робіт та ін. Щодо пропозицій респондентів самостійно вилучати твори з репозитарію та замінювати їх у разі виявлення помилки у розміщеному файлі, то технічні можливості не дозволяють це робити, тож з таким питанням все ж таки потрібно звертатися до адміністратора.

Варто вказати й на те, що Бібліотека сприяє залученню вчених та викладачів до репозитарію, надаючи підтримку з питань завантаження та організації документів, здійснює рекламу інституційного репозитарію через вебсайти книгозбірні та університету, інформуючи деканати щодо поповнення репозитарію кафедрами, ознайомлюючи здобувачів вищої освіти з можливостями використання репозитарію в освітньому процесі під час проведення відповідних інформаційних заходів, організовуючи тематичні книжкові виставки, популяризуючи документи репозитарію у соціальних мережах та ін. Усі ці

заходи сприяють формуванню позитивної думки університетської спільноти щодо інституційного репозитарію. Тож очікуваною була відповідь опитаних й щодо того, хто повинен популяризувати репозитарій у середовищі здобувачів вищої освіти – 95 % респондентів відповіли, що цим і надалі повинна займатися Бібліотека (Рис.10).

11. Хто, на Ваш погляд, повинен популяризувати репозитарій у середовищі здобувачів вищої освіти?

40 відповідей

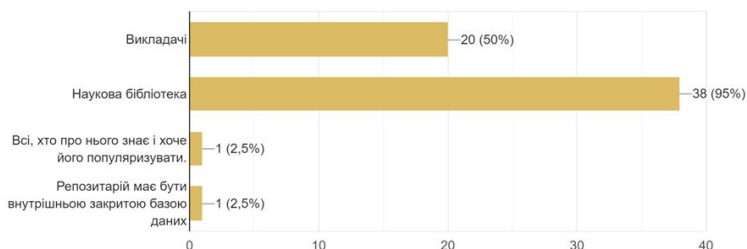

Рис.10

Отже, інституційний репозитарій має велике значення для університетської спільноти, оскільки забезпечує вільний доступ до нових досліджень у будь-якій галузі, можливість спілкування в міжнародному науковому співтоваристві, підтвердження авторства, регулювання використання власних творів та активне їх поширення й відповідно сприяє більшій цитованості публікацій, як порівняти зі статтями з традиційних журналів, та науковому авторитету авторів.

У цьому контексті значну роль відіграє Бібліотека, завдяки якій відбувається формування, підтримка та розвиток інституційного репозитарію й відповідно поширення наукового доробку вчених в інформаційному просторі. Тож книгозбірня продовжуватиме роботу, спрямовану на розвиток архіву

вільного доступу, зокрема, на удосконалення структури та змістовне наповнення репозитарію; відкриття нових колекцій; здійснення редагування тематичного рубрикатора; поліпшення процесу розміщення кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти; здійснення моніторингу повноти передачі робіт та ін.

Список використаних джерел

1. Бичко О. М. Основні напрями інформаційно-бібліографічної діяльності: виклики сучасності [Електронний ресурс] / О. М. Бичко, А. Г. Кандул, Н. В. Нагорна // Стратегія розвитку бібліотек закладів вищої освіти : матеріали наук.-практ. конф. ЗВО, 27 жовт. 2021 р. – Режим доступу : http://library.khnu.km.ua/wp-content/uploads/2021/11/2021_konf.pdf. – Назва з екрана.

2. Великосельська, О. М. Популяризація наукових публікацій університетської спільноти через Інституційний репозитарій ХНУ [Текст] / О. М. Великосельська // Бібліотека в освітньому просторі : інформ. бюл. – Хмельницький, 2013. – № 16 : Організація інституційного репозитарію, наповнення "Зведеного електронного каталогу бібліотек Хмельниччини" та сайтів книгозбірень ВЗО методичного об'єднання. – С. 40–48.

Шановний учаснику опитування!

Запрошуємо Вас взяти участь у дослідженні
«ІНСТИТУЦІЙНИЙ РЕПОЗИТАРІЙ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ПРОСТОРІ УНІВЕРСИТЕТУ».

Прочитайте, будь ласка, всі запропоновані варіанти
відповідей, після чого виберіть з них той (або ті), які
відповідають Вашій думці, і поставте відповідну(і)
позначку(ки).

1. Як часто Ви користуєтесь інституційним репозитарієм?
 - 1 раз на тиждень
 - 1 раз на місяць
 - 1 раз на рік
 - Інше
2. З якою метою Ви звертаєтесь до репозитарію?
 - Для розміщення наукових праць
 - Для пошуку інформації
 - Інше
3. Для розміщення наукових творів у репозитарій Ви надаєте перевагу
 - Самостійному розміщенню наукових праць (самоархівування)
 - Передачі документа до наукової бібліотеки університету
4. Як Ви вважаєте, що необхідно покращити в репозитарії університету (що Ви можете запропонувати для розвитку репозитарію)?
 - Структуру
 - Змістовне наповнення
 - Ваші пропозиції

5. В якому порядку Ви б розташували функції репозитарію за рівнем значимості за шкалою від 1 до 5, де 5 – найвищий рівень?

- Місце зберігання наукових публікацій дослідників університету в електронному вигляді
- Чинник підвищення видимості вишу в загальному науковому інформаційному просторі
- Інструмент підвищення цитованості
- Один з інструментів підтримання академічної доброчесності
- Формування науково-дослідницької компетентності магістрів
- Інше

6. Які форми популяризації репозитарію університету, на Вашу думку, є найбільш ефективними (оцініть їх за шкалою від 1 до 5, де 1 – найнижча оцінка, а 5 – найвища)?

- Інформаційні заходи для різних груп користувачів (студенти, аспіранти, викладачі)
- Індивідуальні консультації
- Інструкції з користування та розміщення матеріалів у репозитарії
- Інформування на сайтах бібліотеки та університету
- Розсилка е-поштою чи через інші форми розсилки е-повідомлень
- Інше

7. Чи розміщуєте Ви свої роботи в інших інституційних репозитаріях?

- Так
- Ні
- Інше

8. Чи є на кафедрі відповідальний за передачу кваліфікаційних робіт у репозитарій університету?

- Так
- Ні

9. Ваша кафедра

- Передає кваліфікаційні роботи на електронну адресу наукової бібліотеки для розміщення в репозитарій
- Розміщує самостійно кваліфікаційні роботи

10. Які проблеми у Вас виникають під час самостійного розміщення матеріалів у репозитарій?

11. Хто, на Ваш погляд, повинен популяризувати репозитарій у середовищі здобувачів вищої освіти?

- Викладачі
- Наукова бібліотека
- Інше

Вкажіть, будь ласка, факультет, кафедру

Дякуємо Вам за участь у дослідженні